

*Лариса Василівна ДОМБРОВСЬКА,
науковий співробітник Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (Київ)*

ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ КОНИСЬКИЙ (1836–1900) – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСВІТНИК, КУЛЬТУРНО-ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ПИСЬМЕННИК, ПЕДАГОГ

Висвітлено життєвий шлях, науково-педагогічну та просвітницьку діяльність видатного українського письменника, педагога, громадського діяча О. Я. Кониського (1836–1900), проаналізовано його підручники та статті педагогічної тематики.

Ключові слова: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, О. Я. Кониський, педагог-просвітник, першоджерело, недільна школа, громадсько-освітній діяч.

The path of life, scientific, pedagogical and enlightener's activity of the greatest Ukrainian writer, teacher, public man of O. Y. Konyskyi is reflected in this article and his textbooks and articles of pedagogical subjects are analysed.

Key words: V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, O. Y. Konyskyi, pedagogue-enlightener, primary source, Sunday school, public and educational figure.

Освещены жизненный путь, научно-педагогическая и просветительная деятельность выдающегося украинского писателя, педагога, общественного деятеля А. Я. Конисского (1836–1900); проанализированы его учебники и статьи педагогической тематики.

Ключевые слова: ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского, А. Я. Конисский, педагог-просветитель, первоисточник, воскресна школа, общественно-просветительный деятель.

Розвиток педагогічної думки в Україні, наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливі без знання того, як розвивалися теорія та практика національної освіти і школи в минулому, без творчого осмислення та переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, зокрема тієї його частини, яка у радянський час замовчувалася або ж висвітлювалася упереджено. Тому в сучасній історії педагогіки актуалізується питання повторного звернення до першоджерел української педагогічної думки, до невідомих або маловідомих (оригінальних) текстів, «нового прочитання спадщини

окремих педагогів-мислителів». Виняткового значення набуває формування «персоналістського» напряму в наукових дослідженнях [29, с. 37]. Як зазначає доктор педагогічних наук, академік НАПН України О. Сухомлинська: «...педагогічна думка завжди персоніфікована — на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями» [29, с. 36]. Засновуючись на цих підходах, останніми роками активізувалися дослідження, у яких дається науково обґрунтована оцінка діяльності педагогічних персоналій, які «працювали в царині розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти, підносили українську педагогіку як невід’ємну складову національної культури» [29, с. 39]. Ця проблема виокремлена у статті О. Сухомлинської «Персоналія в історико-педагогічному дискурсі» [29, с. 36–46], де, зокрема, зазначено: «Педагогічна персоналія — це більше, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель» [29, с. 42]. Відтак, аналіз праць і життєвого шляху педагогів, письменників, громадських діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки та яких свого часу не було належно оцінено, залишається актуальним.

Особливо важливим є досвід національно-виховної системи другої половини ХІХ ст. — періоду, що є початком розвитку сучасної національної педагогічної думки та розглядається як «просвітницький, культурницький» [29, с. 56]. До його найяскравіших представників історики відносять В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Драгоманова, П. Житецького, О. Кониського, М. Костомарова, В. Науменка, О. Русова, І. Франка та ін. Особливої уваги заслуговує постать Олександра Яковича Кониського (1836–1900) — несправедливо забутого видатного українського просвітника, культурно-громадського діяча, письменника, педагога, публіциста, організатора недільних шкіл, ученого-шевченкознавця, який невтомно працював заради національного відродження українського народу, становлення національної системи навчання та виховання.

Вагомою складовою фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі — ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) є праці видатних педагогів, письменників-просвітителів, культурно-

освітніх діячів ХІХ ст. Ці рідкісні та цінні видання, зокрема і спадщина О. Кониського, є національним надбанням України, а також об'єктом всебічних досліджень Бібліотеки. Мета статті — вивчити та оприлюднити педагогічні та наукові праці О. Кониського, наукові розвідки про нього з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; привернути увагу користувачів до невідомих і маловідомих творів (оригінальних текстів) педагога-просвітника, що з часу виходу друком не перевидавалися; окреслити освітньо-виховний аспект цих джерел; висвітлити основні напрями науково-педагогічної та просвітницької діяльності О. Кониського.

У фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зберігаються невідомі широкому загалові читачів раритетні твори О. Кониського. Скажімо, тексти, що друкувалися на сторінках періодичних видань другої половини ХІХ ст. «Основа» (СПб, 1861–62), «Правда» (Л., 1867–98), «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (Л., 1892–1937), «Киевская Старина» (К., 1882–1906), бібліографічний покажчик творів письменника, написаних українською мовою, поданий у часописі «Киевская Старина» (1901) упорядником В. Доманицьким [9]. Також наявні листи О. Кониського, опубліковані в журналі «Україна» в 20-х рр. ХХ ст. [4, с. 5]. Бібліотека має у фонді маловідомі наукові розвідки про діяльність педагога, спогади про нього українських письменників, громадських і наукових діячів ХІХ–ХХ ст., зокрема М. Антоновича [1], О. Грушевського [8], С. Єфремова [11], Д. Марковича [25], М. Іваненка [13], Г. Берло [2], Є. Чикаленка [31], Д. Граховецького [6] та ін. Науково-інформаційний розвиток освітянської галузі потребує виявлення, дослідження та аналізу зазначених документів.

У різні часи вітчизняної історії просвітницька діяльність, педагогічна та літературна спадщина О. Кониського привертала увагу багатьох дослідників. До непересічної особистості педагога в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. зверталися О. Авдикович, О. Барвінський, М. Возняк, М. Грушевський, О. Грушевський, С. Єфремов, О. Огоновський, К. Студинський, І. Франко, Є. Чикаленко та ін. Багатогранну діяльність, педагогічну та літературну творчість О. Кониського висвітлювали сучасні дослідники М. Сиваченко, В. Смілянська, Л. Ожоган, Н. Скоробагатько, Г. Белан, О. Мисюра, О. Александров, П. Хропко, Н. Побірченко, Г. Горбонос, І. Турчина та ін.

О. Кониський вписав яскраву сторінку у розвиток українського національного освітньо-культурного відродження як патріот-подвижник, речник національної ідеї, який усе життя працював на ниві просвіти рідного народу. Сучасники так оцінювали діяльність О. Кониського: «Повних 40 літ працював він на ниві нашого рідного слова... та до самої смерті не перестав дбати... про просвіту рідного народу» (І. Франко) [30, с. 276]; «...він був щирим, працюючим українцем, який за своє життя багато зробив для українського відродження» (Є. Чикаленко) [31, с. 242]; «Можна любить Україну так, як її любив Кониський, — але більше як він, — любить не можна» (О. Лотоцький) [24, с. 176]; «Такими людьми, як Кониський, найбільше держалась українська справа під той темний час, коли навіть голосу українського не чути було; вони були не тільки робітниками, а немов прапорами цілої епохи» (С. Єфремов) [10, с. 427].

О. Кониський як письменник і культурно-громадський діяч постає перед нами лібералом-народником. Він відстоював мирні способи вирішення суспільних питань, у своїй політичній програмі першорядного значення надавав освітній, культуртрегерській діяльності. Є. Чикаленко наголошував, що О. Кониського «можна поставити, по світогляду, посередині між Антоновичем і Житецьким, бо він був не «українофілом», а справжнім Українцем, але виключно культурником» [31, с. 244]. Педагог-просвітник глибоко вірив у можливість піднесення культурного рівня широких народних мас засобами освіти й українського шкільництва на національних засадах. Він був переконаний, що лише освітній розвиток може стати підґрунтям могутніх державотворчих процесів в Україні та засобом перетворення її на гідного представника світового полікультурного простору [3]. «Саме ці положення О. Кониського і стали концептами його педагогічно-просвітницької діяльності протягом усього життя», — зазначає Г. Белан [3, с. 52].

Олександр Якович Кониський (літ. псевдоніми — Верниволя, Горовенко, Перебендя, Полтавець, Яковенко та ін. — всього близько 150) народився 18 серпня 1836 р. на хуторі Переходівці Борзенського повіту Чернігівської губернії у родині зубожілого поміщика. На сьомому році життя хлопчик залишився без батька. У 9 років його віддають до Ніжинського повітового училища, а за рік — до Чернігівської

гімназії. Брак коштів і хвороба очей не дали змоги юнакові здобути вищу освіту. Відбувши у роки Кримської війни державну службу, О. Кониський згодом склав іспит на кандидата права. З 1856 р. Олександр Якович оселився у Полтаві, де спочатку служив у суді, а потім займався адвокатською практикою. У 60-ті рр. ХІХ ст., ознаменовані суспільним піднесенням, О. Кониський став активним громадським діячем, членом Полтавської громади, діяльність якої мала національно-культурницьке спрямування. У Полтаві він зійшовся з демократично налаштованими людьми, активними учасниками українського національного руху, зокрема з Д. Пильчиковим (1821–93), педагогом, громадським діячем. Спілкування з ним зміцнило переконання О. Кониського у необхідності перебудови суспільного життя, ліквідації станової та правової нерівності, боротьби проти національного гніту. Д. Пильчиков очолив створену ним же Громаду, членом якої став і О. Кониський. Свої зусилля громадівці спрямовували на культурно-просвітницьку роботу. Разом із Д. Пильчиковим, В. Лободою, В. Куликом та ін. О. Кониський бере діяльну участь у заснуванні недільних шкіл, в організації навчального процесу у вечірній школі для молоді, суботніх школах для єврейських дітей. У всіх цих закладах Олександр Якович працював учителем історії, часто поєднуючи практичну педагогічну роботу з виконанням обов'язків адміністратора, бібліотекаря, секретаря педагогічної ради. Педагог, як й інші члени полтавської Громади, брав безпосередню участь у народних публічних лекціях, літературно-музичних вечорах, сприяв роботі народного театру. Педагогічні ідеї, рекомендації громадівців щодо організації навчально-виховного процесу в національній школі стали основою системи педагогічних поглядів О. Кониського.

Цікаві розвідки про діяльність полтавських громадівців, зокрема О. Кониського, подані у 20-х рр. ХХ ст. у журналі «Україна» Д. Граховецьким [6] і М. Возняком [4; 5]. До цієї проблеми зверталися і пізніші дослідники, зокрема Н. Побірченко [27]. Із спогадів Д. Граховецького дізнаємося, що О. Кониський працював розпорядчиком суботньої школи для єврейських дітей і полтавської щоденної безплатної школи, а також про відкриття при недільних школах бібліотек, які мали книжки українською мовою [6, с. 56, 60–64]. Як зазначає дослідник історії педагогічних бібліотек в Україні

П. Рогова, у кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. вітчизняні вчені, історики, педагоги «порушували питання щодо... поглиблення змісту освіти та необхідність відкриття бібліотек, відзначаючи їх важливість як осередків забезпечення навчально-виховного процесу та підвищення кваліфікації вчителів» [28, с. 14]. Турбуючись про навчання учнів грамоті та письму, розширення їхнього загального культурного й освітнього рівня, громадівці багато працювали над створенням шкільних бібліотек, розповсюдженням книжок. Як член комітету Петербурзького товариства грамотності, О. Кониський у своїх зверненнях до урядових установ обстоює ідею національної школи, потребу початкового навчання рідною мовою, розгортає діяльність із поширення знань серед сільського населення Полтавщини, організовує розповсюдження популярної літератури. Педагог-просвітник висловив пропозицію відкрити у Полтаві книжкову лавку для продажу книжок за доступною для простого люду ціною. Олександр Якович взявся також за організацію бібліотеки. У 1862 р. у себе на квартирі він відкрив народну бібліотеку та став її громадським бібліотекарем [27, с. 46]. Про діяльність недільних шкіл і народні читання у Полтаві на початку 60-х рр. йшлося у публікації «Из воспоминаний старого полтавца», що з'явилася у журналі «Киевская Старина» як рецензія на спогади О. Кониського у газеті «Днепровская молва» (1900. – № 3) [12]. До важливих документів, що стосуються педагогічної, громадсько-освітньої діяльності О. Кониського у 60-х рр. XIX ст. належать публікації листування з О. Кониським М. Костомарова [5] і Л. Глібова та С. Носа [4], підготовлені до друку літературознавцем М. Возняком у журналі «Україна» у 20-х рр. XX ст. Це листування відкриває нові сторінки діяльності педагога, знайомить із його поглядами на проблему освіти народу, демонструє стосунки з сучасниками. З 1861 р. О. Кониський стає постійним кореспондентом першого часопису Громад «Основа» (СПб, 1861–62), у якому часто виступав під псевдонімом Переходовець. За завданням редакції він їздив містами та селами України, вивчаючи проблеми народної освіти, шкільництва, а потім свої враження від подорожей друкував у журналі у формі листів, нарисів. Так, у публікаціях «Вісті. З Полтави» (1861), «Лист з дороги» (1861), «З Полтави» (1862), «З старих Санжар» (1862) О. Кониський

відстоює право українського народу на здобуття освіти рідною мовою та взагалі за надання їй права повного громадянства. На сторінках «Основи» О. Кониський опублікував велику розвідку «Наські граматки» (1862) [19], де не лише проаналізував із погляду методики сучасні йому букварі та граматки, а й обґрунтував своє бачення досконалого підручника для початкового навчання. У межах широкої програми освіти для народу, яку опублікував М. Костомаров в «Основі» в 1862 р., О. Кониський видав два підручники для початкової школи, а саме: «Українські прописи» (зразки для писання) (Полтава, 1862), «Арифметика або щотниця для українських шкіл» (1863, 1907) [14]. Написані ним підручники з географії, історії, правознавства не були допущені до друку цензурою. Підручник «Арифметика або щотниця», виданий завдяки М. Костомарову, містив зрозумілий і близький школяреві практичний матеріал. Так, у ньому були задачі «про косарів, баштани, землю і її вимірювання, про борошно, хліб, чумаків, які їздили по сіль» тощо. Як учитель-практик, автор, розташовуючи навчальний матеріал, дотримувався дидактичних принципів наочності, зв'язку навчання з життям. Його головним завданням було підвищення загального розвитку учнів.

«Щотницю» Олександр Якович закінчував уже у засланні на Вологодщині, куди потрапив 1863 р. із причин переслідувань представників громадсько-культурного руху та за власні критичні щодо місцевої адміністрації виступи у пресі (за «прагнення до поширення малоросійської пропаганди»). В умовах заслання О. Кониський продовжує плідно працювати, встановлює взаємини з галицькими періодичними виданнями, надсилаючи їм свої вірші, оповідання, публіцистичні статті, критичні огляди. У 1865 р. за окремим дозволом уряду він здійснює подорож до Львова та Німеччини для лікування зору. Згодом письменник оселяється на Катеринославщині, здобуває адвокатську практику й активно друкується. У 1872 р., після зняття з нього поліцейного нагляду, О. Кониський назавжди переїздить до Києва. Він стає одним із найактивніших членів київської Старої Громади та важливого на той час осередку української науки — Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, провадить велику наукову, культурну та просвітницьку роботу. О. Кониський значну ува-

гу приділяє видавничій справі у Наддніпрянській Україні та Галичині, активно працює у редакції газети київських громадівців «Киевский телеграф», постійно друкується на шпальтах російської ліберальної преси («Вестник Европы», «Русская мысль», «Педагогический музей», «Семья и школа» та ін.). Як член Київської міської думи (обраний 1878 р.), Олександр Якович звертався до міністра освіти про скасування Емського указу 1876 р., домагався запровадження у школах рідної мови. «Ледве чи існувала якась ініціатива на Наддніпрянщині для добра української справи без участі О. Кониського», — наголошував М. Антонович (син В. Антоновича). — «Його вклад у суспільно-громадське життя другої половини ХІХ ст. дійсно подиву гідний» [1, с. 184].

У 1882 р. О. Кониський видає український підручник «ГраMATка або перша читанка задля початку вчення» [17]. Адресуючи цю книгу учням, педагог насамперед ставив перед собою завдання ясно, просто та доступно викласти навчальний матеріал із метою максимального полегшення процесу його засвоєння. Автор реалізував у підручнику дидактичний принцип зв'язку навчання з життям. «ГраMATка» не лише цікава як пам'ятка педагогічної та суспільної думки епохи. Вона становить інтерес для мовознавства (з погляду розвитку мови) та авторів сучасних букварів, граматики і читанок (насамперед, покладеним у її основу цікавим дидактичним матеріалом).

О. Кониський, розуміючи труднощі розгортання видавничої справи на Наддніпрянщині у зв'язку з постійними переслідуваннями українського слова, зробив дуже багато для розвитку західноукраїнської журналістики, а отже, й піднесення національної свідомості галицьких освічених кіл, пожвавлення культурно-освітнього руху в Галичині. Зокрема, він надихнув галичан на організацію часописів народною мовою («кулішівкою»), прийнятою після «ГраMATки» (1857) П. Куліша, відроджував заборонені та створював нові україномовні часописи («Правда», «Світ», «Зоря», «Записки НТШ»), співпрацював із галицькими виданнями, а саме: «Слово», «Галичанин», «Мета», «Діло», «Буковина» та ін. Популярність О. Кониського забезпечувалася його винятковою працездатністю та безкомпромісністю у всіх справах, за які він брався. Позитивний, особистісний вплив відомого просвітника відзначали багато його колег, друзів, учнів.

Сергій Єфремов вважав О. Кониського своїм духовним батьком, наставником, учителем, неодмінно наголошуючи на згаданій обставині голосом вдячного та свідомого учня. У праці «Про дні минулі» історик залишив про педагога цікаві спогади, зокрема про його літературно-громадську діяльність у Галичині [11]. О. Кониський був одним із фундаторів Товариства імені Т. Шевченка у Львові (1874), завданням якого було «спомагати розвою руської (малоруської) словесності», а згодом — ініціатором його перетворення на Наукове Товариство імені Т. Шевченка (далі — НТШ) (1892), що стало основою для створення української Академії наук. На кошти, надані О. Кониським, Є. Милорадович (тітка майбутнього гетьмана України П. Скоропадського, яка пожертвувала 20 тис. австрійських срібних крон), П. Кулішем і Д. Пильчиковим, купили друкарню; 10 тис. крб. заповів Товариству О. Кониський після своєї смерті. Також учений подарував бібліотеці НТШ (заснована ним же 1893 р.) усю свою цінну бібліотеку [1, с. 424]. У 1888 р. за сприяння О. Кониського у Львівському університеті було засновано кафедру української історії з українською мовою викладання, яку очолив М. Грушевський. Жодна українська справа не поставала без його ініціативи чи діяльної участі. М. Грушевський надзвичайно високо оцінив різнопланову діяльність О. Кониського, особливо акцентуючи увагу на праці у царині консолідації галицько-українських сил.

Зокрема, він зазначав, що «між двома частинами України-Русі, розтятими кордоном, його діяльність була найбільша... В Галичині 60-80-х рр... се був чи не найвизначніший галицький письменник» [7, с. 232]. Із 1888 р. О. Кониський займався відродженням літературно-наукового журналу «Правда» (1880 р. був закритий), заснованого 1867 р. за його матеріальної підтримки. Часопис був фактично єдиним всеукраїнським друкованим органом у важкі часи заборони рідного слова. У ньому друкувалися П. Куліш, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький. У «Правді» О. Кониський публікував власні художні твори та наукові розвідки, виступав зі статтями, в яких порушувалися проблеми шкільної освіти та національного виховання («Український націоналізм», 1875; «Потреба морального виховання», 1888; «Україна в цифрах», 1891; «Народна моральність на Україні», 1892; «Реформа німецького шкільництва», 1891 тощо).

Останні десять років свого життя О. Кониський присвятив переважно науковій діяльності — написанню праці зі створення першої великої біографії Т. Шевченка («Т. Шевченко-Грушівський: хроніка його життя», 1898, 1901) та уточненню хронології його творчості. Як зазначає М. Антонович, О. Кониського було «включено в цикл київської академічної традиції... як фактичного засновника шевченкознавства» [1, с. 181]. «Хроніка» О. Кониського не втратила свого значення як першоджерело. І. Франко вважав, що «цією книжкою Кониський поклав найкращий пам'ятник Шевченкові і собі самому» [30, с. 297]. О. Кониський є автором широковідомого гімну «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний, нам Україну храни...»), покладеного на музику М. Лисенком, який нині виконують у православних церквах країни.

На адресу О. Кониського і за його життя, і після смерті, особливо за радянських часів, часто сипалися звинувачення у пропаганді національної винятковості та нетерпимості. Дослідники Ф. Матушевський і С. Єфремов, аналізуючи діяльність, погляди та переконання О. Кониського на сторінках «Киевской Старинь» (1901), вважали їх несправедливими, наголошуючи, що вчений проповідував насамперед свободу національностей [26, с. 127].

О. Кониський був одним із тих педагогів, які започаткували процес формування основ української національної школи. На переконання педагога, тільки на ґрунті національної освіти та демократизації суспільства можливе поліпшення економічного становища українського народу. В історико-педагогічних працях і підручниках О. Кониського окреслено його принципи побудови системи освіти та виховання в українській школі, що має бути національною за змістом, формами та інтересами. Під змістом освіти педагог розумів знання про людину, природу та суспільство, які подані систематично, послідовно і спрямовані на підготовку інтелектуально, морально, естетично та патріотично розвинутої особистості. «Школа повинна не тільки вчити, але й виховувати... вигодувати міцне народолюбство», — наголошував просвітник [21, с. 35]. Проблеми змісту освіти знаходили своє відображення у багатьох працях О. Кониського, а саме: «Жіноча освіта на Україні» (1887), «Про історичну освіту» (1889), «Реформа німецького шкільництва» (1891), «Вісті. З Харкова» (1892), «Листи з Полтавщини» (1884) тощо, а та-

кож у підручниках [14; 17]. Статті О. Кониського, присвячені шкільній освіті, дають можливість виокремити предмети, які на його думку, є пріоритетними для вивчення у школах: українська мова (читання і письмо), математика, географія та історія, Закон Божий. Як вважав педагог, центральне місце у системі навчальних дисциплін національної школи має посідати рідна мова («Азбука по методі Золотова...» (1861), «Наські граматки» (1862), «Вісті. З Полтави» (1861), «Потреба історичної освіти» (1888) тощо). Головним джерелом для навчання рідної мови, на думку О. Кониського, слугують кращі вітчизняні твори українських і зарубіжних письменників, усна народна творчість, поезія та проза [17]. Учений надавав особливого значення вивченню історичних наук. У статті «Про історичну освіту» (1889) він обґрунтував необхідність історичної освіти в Україні. Також педагог-просвітник проаналізував у своїх статтях проблеми, пов'язані з підготовкою вчителів для українських шкіл, підвищенням їхньої кваліфікації, покращанням соціального та правового становища, матеріально-побутових умов життя та праці («Потреба реформи в освіті жіноцтва» (1888), «Вісті. З Харкова» (1892), «Вісті. З Кам'янця» (1893) тощо). Провідною ідеєю в педагогічній системі О. Кониського було національне виховання, що мало ґрунтуватися на природі дитини, враховуючи її індивідуальні та національні риси та якості, забезпечувати гармонійну єдність розвитку особистості з фізичним, моральним і духовним розвитком нації [21]. У численних своїх працях педагог ставить питання сімейного та морального виховання; реформування змісту жіночої освіти, в основі якої — навчання рідною мовою; вищої освіти жіноцтва. «Характер виховує родина і школа, а в родині — перша вихователька — мати». — Наголошував О. Кониський у праці «Реформа німецького шкільництва» [21, с. 36]. Проблемі освіти жінки-вихователя, жінки-педагога він надавав першочергового значення («Потреба реформи в освіті жіноцтва», 1888). Педагогічні думки та погляди О. Кониського висвітлюються також у його прозових творах, а саме: «Юрій Горовенко» (1885), «Семен Жук і його родичі» (1875), «Народна педагогія» (1886), «Чотири вечори» (1887) тощо. Провідним у літературному доробку письменника є висвітлення ролі вчителя у формуванні особистості. Виховання національно свідомого вчительства

О. Кониський вважав найважливішим завданням сучасної йому педагогічної науки.

Аналіз науково-педагогічних праць і діяльності О. Кониського свідчить, що основою його теорії навчання були такі принципи: міцність знань, доступність, системність і послідовність, зв'язок навчання з життям, наочність. Особливе місце у педагогічній спадщині вченого посідає концепція виховуючого навчання. Величезну виховну роль відводив учений науці та шкільній освіті, акцентуючи увагу на таких принципах визначення освітнього змісту, як доцільність, посиленість, енциклопедичність знань [3, с. 120].

Ідеї педагога були переглянуті та розвинуті згодом у працях нової генерації української інтелігенції, зокрема Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Русової, Я. Чепіги, І. Ющишина та ін. Погляди О. Кониського на проблеми розвитку національної школи не втратили своєї актуальності для сьогодення та потребують подальшого вивчення і творчого використання в процесі розбудови сучасної національної школи і освіти.

1. Антонович М. Олександр Кониський [Текст] / М. Антонович // 125 років Київ. укр. академ. традиції. 1861–1986 : зб. / УВАН у США ; ред. М. Антонович. – Нью-Йорк, 1993. – С. 181–194.
2. Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діячами [Текст] / Г. Берло // Україна. – 1929. – № 3/4. – С. 92–101.
3. Белан Г. В. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Олександра Кониського : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. В. Белан; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2004. – 20 с. – укр.
4. Возняк М. З життя чернігівської Громади в 1861–1863 рр. (Листи Леоніда Глібова й Степана Носа до Ол. Кониського [Текст] / М. Возняк // Україна. – 1927. – № 6. – С. 114–124.
5. Возняк М. Листування Костомарова з Кониським [Текст] / М. Возняк // Україна. – 1925. – № 3. – С. 72–77.
6. Граховецький Д. Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860–1862 рр.) [Текст] / Д. Граховецький // Україна. – 1928. – № 4. – С. 51–73.
7. Грушевський М. С. Олександр Кониський. 18(30)/VIII 1836–29/XI(11/XII) 1900 [Текст] / М. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: у 50 т. / голов. ред. П. Сохань. – Л., 2002. – Т. 1. – С. 227–233.
8. Грушевський О. Сучасне українське письменство в його типових представниках О. Кониський [Текст] / О. Грушевський // Літ.-наук. вісник. – 1907. – Кн. 1/3. – С. 236–243.
9. Доманицкий В. Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского, написанных по-малорусски [Текст] / В. Доманицкий // Киев. старина. – 1901. – № 1. – С. 131–151.

10. *Єфремов С.* Історія українського письменства [Текст] / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 688 с.
11. *Єфремов С.* Про дні минулі [Текст] : [спогади] / С. Єфремов // Молода нація : альманах. – К., 2003. – С. 126–169.
12. *Из воспоминаний* старого полтавця [Текст] // Киев. старина. – 1900. – № 3. – С. 149–152.
13. *Іваненко М.* З життя О. Я. Кониського. Нові матеріали [Текст] / М. Іваненко // Україна. – 1929. – № 3/4. – С. 65–69.
14. *Кониський О.* Арифметика або щотниця для українських шкіл [Текст] / О. Кониський. – 2-ге вид. – Полтава, 1907. – 48 с.
15. *Кониський О.* Вісті. З Полтави [Текст] / О. Кониський (Ол. Переходовець) // Основа. – 1861. – № 1. – С. 319–322.
16. *Кониський О.* Вісті. З Харкова [Текст] / О. Кониський (М. Яковенко) // Правда. – 1892. – № 6. – С. 348–351.
17. *Кониський О.* Граматка або перша читанка задля початку вчення [Текст] / О. Кониський. – К., 1882. – 48 с.
18. *Кониський О.* Народна моральність на Україні [Текст] / О. Кониський (Журман) // Правда. – 1892. – № 3. – С. 146–152.
19. *Кониський О.* Наські граматки [Текст] / О. Кониський // Основа. – 1862. – № 1. – С. 64–82.
20. *Кониський О. Я.* Оповідання. Повість. Поетичні твори [Текст] / О. Кониський ; упоряд., приміт. М. Л. Гончарука ; вступ. ст. М. Є. Сиваченка. – К. : Наук. думка, 1990. – 640 с.
21. *Кониський О.* Реформа німецького шкільництва [Текст] / О. Кониський // Правда. – 1891. – № 1. – С. 34–36.
22. *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський [Текст] : хроніка його життя / О. Кониський ; упоряд., передм., приміт. В. Л. Смілянської. – К. : Дніпро, 1991. – 702 с.
23. *Конисский-Перебендя О. Я.* Твори [Текст] / О. Я. Конисский-Перебендя. – О., 1899. – Т. 1. – 215 с. ; Т. 4. – 1903. – 285 с.
24. *Лотоцький О.* Сторінки минулого [Текст] / О. Лотоцький // Праці укр. наук. ін-ту. – Варшава, 1932. – Т. 4. – 286 с.
25. *Маркович Д. В.* З давнього минулого. Про Олександра Яковлевича Кониського [Текст] / Дмитро Маркович // По степах та хуторах. Оповідання. Драма. Спогади / упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О. Є. Засенка. – К. : Дніпро, 1991. – С. 509–514.
26. *Матушевский-Ефремов.* Александр Яковлевич Конисский. (Некролог) [Текст] // Киев. старина. – 1901. – № 1. – С. 125–130.
27. *Побірченко Н. С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. [Текст] : у 2 кн. / Н. С. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2000. – Кн. 2. – 185 с.
28. *Рогова П. І.* Педагогічні бібліотеки України (друга половина ХІХ – 20-ті роки ХХ ст.) [Текст] / П. І. Рогова ; АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 270 с.
29. *Сухомлинська О. В.* Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем [Текст] / О. В. Сухомлинська. – К. : А. П. Н., 2003. – 68 с.
30. *Франко І.* Про життя і діяльність Олександра Кониського [Текст] / І. Франко // Франко І. Вибр. тв. : у 3 т. / І. Франко ; упоряд. та ред. О. Баган. – Дрогобич, 2004. – Т. 3. – С. 276–298.

31. Чикаленко Є. Спогади. (1861–1907) [Текст] / Є. Чикаленко ; УВАН у США. – Нью-Йорк, 1995. – 504 с.

Домбровська Л. В. Олександр Якович Кониський (1836–1900) — видатний український просвітник, культурно-громадський діяч, письменник, педагог.

Висвітлено життєвий шлях, науково-педагогічну та просвітницьку діяльність видатного українського письменника, педагога, громадського діяча О. Я. Кониського (1836–1900). Проаналізовано його підручники та статті педагогічної тематики. О. Я. Кониський був одним із тих педагогів, які започаткували процес формування основ української національної школи. В історико-педагогічних працях і підручниках педагога окреслено його принципи побудови системи освіти та виховання в українській школі, що має бути національною за змістом, формами й інтересами.

Ключові слова: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, О. Я. Кониський, педагог-просвітник, першоджерело, недільна школа, громадсько-освітній діяч.

Dombrovska L. V. Oleksandr Yakovych Konyskyi (1836–1900) is a famous Ukrainian enlightener, cultural and public figure, writer, pedagogue.

The path of life, scientific, pedagogical and enlightener's activity of the greatest Ukrainian writer, teacher, public man of O. Y. Konyskyi is reflected in this article and his textbooks and articles of pedagogical subjects are analysed. O. Y. Konyskyi was one of the pedagogues that initiated the formation of Ukrainian national school foundations. In his historical, pedagogical works and manuals the principles of the educational system formation at the Ukrainian school are outlined. The enlightener considered the Ukrainian school should be national in its contents, forms and interests.

Key words: V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, O. Y. Konyskyi, pedagogue-enlightener, primary source, Sunday school, public and educational figure.

Домбровская Л. В. Александр Яковлевич Конисский (1836–1900) — выдающийся украинский просветитель, культурно-общественный деятель, писатель, педагог.

Освещены жизненный путь, научно-педагогическая и просветительная деятельность выдающегося украинского писателя, педагога, общественного деятеля А. Я. Конисского (1836–1900). Проанализированы его учебники и статьи педагогической тематики. А. Я. Конисский был одним из тех педагогов, которые положили начало формирования основ украинской национальной школы. В историко-педагогических трудах и учебниках педагога определены его принципы построения системы образования и воспитания в украинской школе, которая должна быть национальной за содержанием, формами и интересами.

Ключевые слова: ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского, А. Я. Конисский, педагог-просветитель, первоисточник, воскресная школа, общественно-просветительный деятель.